

SOŇA BLAŽKOVÁ

SCHÉMA FUNKCE MOTIVU ZLOČINU V SYŽETU A JEHO APLIKACE

Děj povídky *Zbrodnia z premedytacją* začíná příjezdem vyšetřujícího soudce H. do domu jeho přítele z mládí Ignáce K., který předchází noc neočekávaně zemřel, o čemž však soudce nemá ani tušení. Soudce H. je v domě přijat velmi protektorským způsobem, rodina Ignáce K. s ním jedná povýšenecky – nikdo ho za deštivé noci nevyzvedl na nádraží, a jak se později ukázalo, na jeho příjezd se docela zapomnělo.

Soudce H. si uvědomuje ponížení, které vrcholí oznámením o smrti přítele. Vdova po zemřelém mu tuto novinu sdělila ve chvíli, kdy si pochutnával na jídle a vtípkováním se snažil zakrýt pocit, že je nevítaným hostem. Ve chvíli, kdy se o přítelově smrti dozvěděl, si soudce uvědomil, že jeho postavení „přítele“ rodiny je zcela otřeseno. Zpochybněno bylo také jeho člověčenství, protože se v dané chvíli nechoval tak, jak vyžadovala situace. Takto zcela **degradován** si „naštěstí“ uvědomil i to, že je v domě mrtvé tělo, a on je přece vyšetřující soudce. To mu dodalo odvahy k pomstě.

Ač v domě ve skutečnosti k žádnému zločinu nedošlo (otec se udusil při srdečním záchvatu), dohnal soudce Ignácova syna Antonína k tomu, aby se přiznal k otcovraždě. Neustále ho terorizoval a naléhal na něj promyšlenými argumenty, pramenícími z profesních deformací a obratně se oháněl svou jedinou zbraní: neúprosnými zákony (soudní) logiky. Jediné, co vyšetřujícímu soudci scházelo k dokonalosti jeho brilantní hypotézy o zločinu, byly důkazy. Krk Ignáce K. zářil bělostí, nebyl poskvrněn ničými zločinnými prsty a nebyly na něm patrné stopy násilí. Ani na údajném místě činu se přes soudcovo velké úsilí nepodařilo nalézt žádné důkazy svědčící o násilí a zločinu. Jediné, co soudce v pokoji našel, byl mrtvý šváb na podlaze.

Antonín, jeho sestra a matka, otce velice milovali, věděli však, že brzy umře, protože trpěl těžkou srdeční chorobou. Proto Ignác K. pozval soudce do svého domu, v němž měla být sepsána závět. Cítil, že jeho konec se blíží. Bohužel zemřel právě v noci před soudcovým příjezdem. Láska vedla matku k tomu, aby se přestěhovala do pokoje své dcery a netrpěla pohledem na umírajícího muže

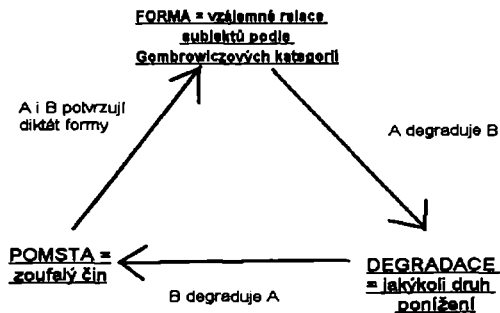
(snad to bylo i jeho přání). Mohla tak zároveň sdílet žal společně se svou dcerou. Tu noc se ženy zamkly a ze stejného důvodu zamkl syn služebnictvo i sám sebe ve svém pokoji, aby otec mohl klidně zemřít.

Pocit viny za smrt otce, který byl podle soudce důvodem podivného chování všech členů rodiny, nepramenil ze skutečně vykonaného zločinu, ale ze studu, že otce tolik milovali, a přesto byli tak zbabělí, že jej nechali samotného se smrtí. To si však degradovaný soudce H., ovládaný uraženou pýchou, nechťel připustit.

Zločin tedy spáchán byl, a to zločin úkladný, provedený s chladnokrevným cynismem, promyšlený, přesně jak to vyplývá z názvu novely. Nebyl to však Antonín, kdo ho spáchal, dokonce ani soudce, jenž sám, morálně pokleslý a totálně deformovaný svým povoláním, pouze nevědomky – zato však s neskrývanou rozkoší – pomohl pravému viníkovi, skutečnému zločinci.

Po nastínění syžetu povídky a charakterizace zločinu je možné pokusit se onu záhadu s rozluštit a nalézt skutečnou příčinu zločinu. Tou je forma vytvořená mezi jednotlivými literárními postavami, podporovaná mechanismem vzájemné degradace, který je hlavním znakem každého setkání dvou a více lidí v Gombrowiczově díle. V této povídce (jako ostatně i v jiných Gombrowiczových dílech) se ozývá tvrdá pravda o úpadku obyčejného mezilidského vztahu, dialogu, v němž vždy jeden stojí výše a jeden níže. Při participaci většího počtu osob v jednotlivých dějových scénách se kombinatoricky zvyšuje také pravděpodobnost jejich vzájemných konfliktů a degradací. Znovu se nabízí srovnání s Dostojevským, které provedl A. Falkiewicz: „*Gdyby szukać porównań, podobny mechanizm rządzi twórczością Dostojewskiego. Jego bohaterowie są tak „wzajemnie zadłużeni”, że katastrofa, skandal następuje zaraz, ilekroć znajdują się razem. Upiorne zebrania towarzyskie Dostojewskiego, tak podobne do rozbi-janych uczt i wijących się na podłodze ludzkich kłębówisk Gombrowicza, wy-jawiają ten wstydlivy status bohaterów.*“¹

Už jsme poukázali na důležitost kategorie formy a fenoménu degradace v Gombrowiczově díle, ale zatím jsme nespécifikovali vliv, jaký mají na motiv zločinu. K odhalení fabulační funkce motivu zločinu v Gombrowiczově díle má pomoci následující schéma, které zároveň ozřejmuje mechanismus zločinů, demonstrováný na korelaci.

¹ Falkiewicz, Andrzej: *Polski kosmos. 10 esejów przy Gombrowiczu*. Agencja Wydawniczo-Reklamowa, Wrocław 1996, s. 107.

Vrcholem trojúhelníku je **FORMA**. Ta jako vzájemná relace subjektů vnucuje subjektu A svoji nadřazenost, který zase, někdy automaticky, jindy nevědomě nebo s chutí (hnán formou), ponižuje (degraduje) subjekt B. Dochází tak k **DEGRADACI**, která v subjektu B vyvolává ponížení a zášť a dohání ho k myšlenkám na **POMSTU**. Pomsta není ničím jiným než reakcí subjektu B – *ad absurdum* dovedenou degradací subjektu A. Degradace pak vrcholí zoufalým činem – často **zločinem**.

Subjekt A i B se tak paradoxně stejnou měrou podílejí na nenápadném a nezamýšleném diktátu formy.

Pokusíme-li se uvedený model aplikovat na konkrétní Gombrowiczovo dílo, tj. povídku *Zbrodnia z premedytacją*, bude graf s dosazenými neznámými vypadat následovně: **Forma je vzájemnou relací nadřazeností** subjektu A (rodiny zesnulého), vyplývající z její aristokratičnosti a opírající se o nevyřčené tajemství o smrti Ignáce K., a **podřazenosti** subjektu B (soudce H.), kterého autor charakterizuje jako neotesance; a navíc neví o smrti toho, ježž přijel navštívit. Nadřazený subjekt A (Ignácova rodina) degraduje subjekt B (soudce H.) tím, že okázale opovrhne jeho osobou, a ponižující je rovněž způsob, jakým vdova sděluje soudci smutnou novinu. Subjekt B je degradován a ponížen; za to se mstí subjektu A tak, že přinutí Ignácova syna Antonína k tomu, aby se přiznal k vraždě svého otce. **Zoufalý čin (zločin)** v tomto případě podniká Antonín: tajně se vkrade do ložnice, kde leží otcovo tělo, a poskytne soudci dodatečně důkaz o své „vině“, když mrtvého otce uškrtí. Tímto primitivním způsobem oba subjekty nechtěně potvrdí nadvládu formy a kruh se uzavírá.

Takovýto kompoziční mechanismus není náhodnou metodou rozvíjení syžetu aplikovatelnou pouze na text zmíněné povídky. Může být chápán jako obecný formální princip, platný pro většinu textů sbírky drobných próz *Pamiętnik z okresu dojrzewania* (a rovněž pro některá další Gombrowiczova díla).

V povídce *Tancerz mecenasa Kraykowskiego* degraduje subjekt A (advokát Kraykowski) subjekt B (vypravěč příběhu, částečně literární dvojník autora, navíc osudem poznamenaný epilepsií) tím, že při předbíhání ve frontě na vstupenky do divadla jej (ne příliš diskrétně) upozorní na jeho nemístné chování a ukáže mu místo, kam správně patří – na konec řady:

Tam – na koniec. Porządek! Europa! – a zwracając się do pań, zauważył: – Trzeba uczyć, niestrudzenie uczyć, inaczej nie przestaniemy być narodem Zulusów.² (Tanc, 6)

Degradace subjektu B (epileptik) subjektem A (advokát Kraykowski) má za následek pomstu subjektu B (epileptika), který zpětně degraduje, duševně znásilňuje a dovádí k šílenství subjekt A (advokáta Kraykovského) tím, že se stává doslova jeho stínem. Za drobnou, dokonce lze říci všední lekci slušného chování je odměněn nesnesitelným uctíváním vlastní osoby. Zprvu je subjekt B pouze

2 Gombrowicz, Witold: Bakakaj. Wydawnictwo Literackie, Krakow 1957, povídka *Tancerz mecenasa Kraykowskiego*, s. 6.

stále se subjektem A – při procházkách, při večeřích v restauraci, ví o jeho známosti s doktorovou, doslova hypnotizuje vchod do soudní budovy, do jeho domu i domu jeho přítelkyně, jen aby nepropásl žádnou příležitost složit mu poklonu, tj. znásilnit ho – „nasadit mu zadničku“.

Ponížený epileptik znásilňování pomalu stupňuje na neúnosnou míru, až se stínu, který vrhá postava advokáta za jeho zády, stává stínem, jenž advokáta předchází. Subjekt B zaplatí za subjekt A jeho dvě obligátní napoleonky v oblíbené cukrárně na celý měsíc dopředu. Tajně ho pozoruje, jak se při placení rozčiluje, a poté, když prodavačka odmítne jeho peníze, strčí je našťavaně do kasičky na dobročinné účely. Příště již pronásledování eskaluje:

Wyobraźcie sobie mecenasa, który wychodzi z publicznego pisuaru, sięga po piętnaście groszy i dowiaduje się, że rachunek, że rachunek – już uregulowany. Cóż odczuwa wtedy? Wyobraźcie sobie, że na każdym kroku natrafia na oznaki kultu, na cześć i służbę koło siebie, na wierność i żelazne poczucie obowiązku, na zapamiętanie.³

Advokát, který je z věčného pronásledování již zcela zoufalý, se nakonec tajně sejde se svou doktorovou tajně v parku, aby unikl úchylnému pronásledovateli. Ten si ho však najde i tam a poté, co vykřičí do světa pravdu o jeho vztahu k paní doktorové, sebere advokátovi poslední možnost další obrany tím, že mu zatančí odzbrojující „tanec svatého Víta“. Utrpení obou tím však nekončí. Šílený epileptik začíná ihned po svém probuzení v nemocnici plánovat návrat ke své „modle“. Zoufalý čin v tomto případě podniká advokát Kraykowski, který se rozhodne prchnout před svým zbožňovatelem do východních Karpat.

Mecenas Kraykowski wyjeżdża jutro w tajemnicy przede mną (lecz ja wiem) do małej, górskiej miejscowości w Karpatach Wschodnich. Chce przypaść w górach na parę tygodni i sądzi, że może zapomnę. Za nim! Tak, za nim! Wszędzie za tą moją gwiazdą przewodnią! Lecz pytanie, czy powrócę żywy z tej podróży, wzruszenia te są zbyt silne. Mogę skonać nagle na ulicy, pod płotem, a w takim razie – trzeba napisać karteczkę – niech trupa mego odeślą pod adresem mecenasa Kraykowskiego.⁴

Způsob, jakým hlavní hrdina povídky mučí advokáta, mu zabírá veškerý volný čas a nakonec se stává jediným smyslem jeho života. Přestože poslední velký epileptický záchvat přežil, sám je jako svobodný člověk mrtvý již dávno. Tento druh sebetrestání, vraždy **člověka v sobě**, ke které se sám odsuzuje ten, kdo spáchal zlo nebo zločin, je zároveň trestem, tvrdou daní zaplacenou za utrpení toho, komu ublížil. Kromě epileptika (*Tancerz mecenasa Kraykowskiego*) nacházíme motiv sebetrestání ještě u Henryka (*Ślub*), u Cholawického a Walczaka (*Opętani*) a částečně u Gnula (*Bankiet*). Znovu je možné vést paralelu s dílem Dosto-

³ Tamtéž, s. 11.

⁴ Tamtéž, s. 17.

jevského. V románu *Běsi Verchovenskij* vraždou Šatova s definitivní platností usmrcuje sám sebe jako člověka, a podobně se za své zločiny trestá a *společensky likviduje i Stavrogin svým sňatkem s chromou a šerednou idiotkou Lebjadkinovou*.⁵

---

⁵ Vítek, Tomáš: *Cesta Běsů*. Doslov. In: Dostojevskij, Fjodor Michajlovič: *Běsi* (přel. Bohumil Mathesius), nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996, s. 761-762.

